

Vattenregleringen av Storavan- Uddjaur

Elektrifieringen av Sverige genom utbyggnaden av vattenkraften tog fart i början av 1900-talet. Det mest omtalade kraftverket, på grund av sin storlek och belägenhet - dock inte det första - var Porjus kraftstation i Luleälven, där exploateringen av malmfälten förutsatte en lösning av energiförsörjningen. Redan 1906 beslutade de styrande i Skellefteå kommun att bygga nuvarande Finnfors kraftstation, den första i Skellefteälven.

Eftersom el förbrukas i samma ögonblick som den produceras, måste den kunna lagras. Tekniken utformades så att vattnet i dammarna kunde sparas, när tillrinningen var som störst, alltså vår och sommar. Det sparade vattnet kunde sedan tappas ut i kraftverken, när den naturliga tillrinningen var lägst och efterfrågan på el var som störst, d.v.s. vintertid.

Diskussionerna om reglering av de stora sjöarnas vatten uppströms Skellefteälven och möjligheterna att skapa ett reglerbart, och marknadsanpassat flöde till kraftverken, nedströms Storavan tog sin början under 1930-talet. Detta resulterade i att dåvarande vattendomstol 1935, beviljade formerna för de första regleringarna av Storavan-Uddjaur. Det innebar också att Bergnäsdammen vid Storavans utlopp som haft stor betydelse för Skellefteälven som flottled nu kunde färdigställas och anpassas till den nya behoven.

Under 1956 beslutades, att tillåta en utvidgad reglering och i 1959 års dom fastslogs i huvudsak de bestämmelser som finns i dag. Först i januari 2008 avkunnade nuvarande miljödomstolen sin slutdom, i en rad detaljfrågor, som rörde Storavan-Uddjaur, däribland fastställdes de slutliga tappningsbestämmelserna och ersättningsarna för allmänt fiske.

Vattenlagen stipulerar att ägarna till kraftverken skall uppträda gemensamt både i domstolen och mot sakägarna och sköta av domstolen ålagda ärenden som tillsyn, skadefrågor, hydrologiska utredningar, byggande av dammar etc. Fram till 1940-talet var Skellefteå kommun den ende kraftverksägaren, men sedan tillkom Vattenfall och även Boliden, som byggde eget kraftverk vid Sädvajours utlopp för att säkra elbehovet för gruvan i Laisvall.

Idag finns 15 kraftverk i älven, varav Vattenfall äger två, Statkraft (Norska vattenfall) ett kraftverk och återstående 13, varav samtliga fyra i Arjeplog, dvs. Sädva, Rebnis, Bergnäs och Slagnäs, ägs av Skellefteå kommun. Kraftföretagen uppträder dock inte som motpart till sakägarna kring sjöarna var för sig, utan företräds i bygden av det gemensamt ägda bolaget Skellefteälvens regleringsföretag AB.

Vid diskussionen på 1950-talet fanns en, om än avvaktande, positiv inställning till regleringen av sjöarna, bland såväl enskilda sakägare som kommunledning och allmänhet i övrigt. Förhoppningarna var naturligtvis att skadorna skulle, som utlovades, bli begränsade och nya jobb skapas. Det fanns nog också en allmänt utbredd förståelse för behovet av energi inom den växande industrin och för utvecklingen av samhället i stort.

Vad man inte förutsåg var den kompromisslösa inställning och bristande medkänsla och förståelse från regleringsföretagets ledningspersonal i Skellefteå, som präglade mötena med sakägarna och boende bland ortsbefolkningen. Företagets platschefer, som var nästan utan undantag lokalt rekryterade, verkade sakna all form av egen beslutanderätt och självständighet. Alla påbud utgick från regleringsföretagets kontor i Skellefteå.

Det blev av naturliga skäl kulturkrockar när regleringsföretagets tjänstemän från Skellefteå, med företagets bästa för ögonen, skulle förhandla fram lokala uppgörelser med sakägare, som ansåg sig ofta och på goda grunder,

föribesidda. Till företagets bästa hörde också försöken att undvika att mindre tvistefrågor gick till domstolprövning, då det dels var tidsödande, men också en kostnad eftersom regleringsföretaget i egenskap av sökande i domstolen, har att stå för alla rättegångskostnader i första instans.

Flottningsinspektör Eriksson i Arjeplog blev, som nybliven pensionär anställd av regleringsföretaget. Eriksson hade lång erfarenhet av alla slags flottningsarbeten i Arjeplog och god personkännedom, eftersom många boende vid sjöarna vanligtvis också var angagerade i flottningsarbetet under ett antal intensiva försommarveckor. Han var en av de som skulle nalkas sakägarna kring sjöarna och med hjälp av sin personkännedom hjälpa regleringsföretaget till bra uppgörelser i inlösenfrågor.

Den f.d. flottningsinspektören i Arjeplog och ingenjören Grenholm från Skellefteå kom även till den av inlösen hotade hemmansägaren, jordbrukaren och mångåriga flottarbasen och båtföraren på Uddjaur, Johan Modig i Nurrholm. Flottningsinspektören i Arjeplog, Eriksson och hem.ägaren, flottaren mm Johan Modig i Nurrholm brukade, även under icke flottningssäsongs, ha kontakt med varandra. De var nog att betrakta som goda vänner.

Budskapet från de två herrarna från regleringsföretaget vid besöket i Nurrholm var, att i stället för inträngsersättning och ersättning för skador på jord och skogsmark erbjuda ett köp av hela jord och skogsbruksfastigheten Nurrholm 1:10.

Förslaget från regleringsföretaget understöddes på det bestämdaste av gode vännen Eriksson. Ett enkelt köpekontrakt utlovades också ge säljaren ett högre belopp, än en vad en osäker process i domstolen skulle komma att ge. Johan Modig bemötte anbudet med, att inte en tumsbredd av hans rike var till salu. Förfaringssättet liknade mycket de uppträdande bolagsherrarna från kusten i början av samma sekel uppträtt vid hemmansköp och avverkningsrätter i inlandet, det som senare kom att gå under namnet "baggböleri"!

I Nurrholm blev regleringsföretagets representanter snart varse om att atmosfären i köpeförhandlingarna blivit tämligen ansträngt. I det tidigare så välkomnande och gästfria huset var besökarna inte längre önskvärda. Flottningsinspektören Erikssons övertalningsförsök hade upplevts som oseriöst och kränkande. För Johan Modig tog den mångåriga vänskapen med chefen från flottningsarbetet på Storavan-Uddjaur, ett abrupt slut och kom att bestå livet ut.

Regleringsnivåer och tappningsbestämmelser.

I tillåtighetsprövningarna på 1930-talet fastställdes de första regleringsnivåerna dvs. den så kallade amplituden till lägst 418 och högst 419 m ö.h.

Den i 1956 års dom tillåtna utvidgningen innebar att dämningensgränsen höjdes med en meter från tidigare 419 till 420. Kraftbolagen kunde därmed fritt reglera sjöarna mellan lägst 418 och högst 420 meter över havet. Det innebar att ytan på det stora sammanhängande vattenmagasinet, bestående främst av de stora sjöarna Storavan – Uddjaur – Aisjaur utökades med 15 % med och en reglerbar volym på 778 Milj m³ skapades, det största i Skellefteälven.

För byn Nurrholm med låglänta skogar och jordbruksmarker innebar höjningen av vattennivån med en meter, en katastrof. Stora arealer skogsmark kom under vatten eller försumpades. Delar av jordbruksmarken gick samma öde till mötes, även om gårdarna förblev oskadade, ovan den högsta dämningenslinjen.

Domstolen ålade regleringsföretaget, att med fastställda belopp tvångslösa samtliga gårdsställen i Nurrholm, med tillhörande jordbruksmark. Genom en laga förrättning avskildes gårdsställena och jordbruksmarken och genom inlösenförandet blev regleringsföretaget formell ägare till de inlösta fastigheterna. Skogsmarken blev därmed kvar i de ursprungliga byamännens ägo.

Avflyttningen kom därefter att ske snabbt och hösten 1959 avvecklades det sista jordbruket och de sista fast boende lämnade byn.

Det för Uddjaur normala sommarvattenståndet har legat omkring 419 meter. Vattendomstolens beslut att medgiva reglering av sjön inom nivåerna 418-420 m.ö.h. har av regleringsföretagets intressenter tolkats så, att man fritt och oberoende av

årstid kunnat tappa vatten från sjöarna ned till den lägsta tillåtna nivån 418m. Det har av naturliga skäl genom åren skapat stora problem, inte minst för båttrafiken.

Åtgärder som vidtagits i form av muddring och uppmärkning av farleder har visat sig otillräckliga. De lägsta vattenstånden har inneburit att farlederna inte gått att trafikera på ett säkert sätt, vilket varit till stort men, för såväl lokalt kvarboende, som för fisketurism och rörligt friluftsliv i vid mening.

Regleringsföretagen har genom åren avvisat alla hänsynstaganden och även valt att även vid extremt låga vattennivåer exempelvis torrår, köra sina kraftverk, då efterfrågan på el varit stor och marknadspriserna höga.

Från sakägarhåll har i Nurrholm hävdats, att en spärregel behövs för att hindra regleringsföretaget, att sänka vattennivån under i vart fall 419 m, sommartid. Hydrologisk expertis har också menat, att ett sådant hänsynstagande vore möjligt, om regleringsföretagen samordnar tappningarna i hela systemet uppströms älven, dvs. inkluderande de reglerade stora sjöarna Hornavan, Rebnis och Sädvajaur.

Miljödomstolen ägnade stort utrymme åt frågan i sin slutdom 2008. Regleringsföretagen hävdade i likhet med tidigare, sin rätt att fritt reglera vattnet mellan 418 och 420 m. En åsikt som uppenbarligen inte delades av domstolen.

Miljödomstolen skriver i sin dom, att efter vårflodens början, ska tappningen inte vara högre än vad som oundgängligen erfordras för tillgodoseende av kraftproduktionen intill dess att vattenståndet i Uddjaur stigit till 418,8 m.

Även om skrivningarna ger regleringsföretaget visst handlingsutrymme - där ligger även villkoren att följa reglerna för minimitappningarna i älven, nedströms Storavan - så kan man utgå från att domen, i framtiden, kommer att medföra större hänsyn till båttrafiken på Uddjaur.

Fiskeutsättningarna och ersättningar för allmänt fiske.

Uddjaur är en grund sjö. Historiskt hade Hornavan sitt utlopp österut mot Piteälven. I sen historisk tid bröt sig vattnet från Hornavan ny väg och bildade två utlopp, som mynnade ut i Skeut resp. Kurrokveik. Tillsammans med mindre befintliga sjöar, bl.a. områdena kring Racksund och Vålbnä nedströms Ånge, bildades det översvämningssområde, som vi idag betraktar som sjön Uddjaur. Samtidigt skapades gynnsamma biotoper för våra vanligaste insjöfiskar, där främst sikbeståndet torde ha varit bland de bästa i landet och basen för ett omfattande yrkesfiske bland ortsbefolkningen, fram till beslutet om den utvidgade regleringen 1959.

Redan i 1935 års vattendom förutsågs regleringen av sjöarna komma att skada fisket. Regleringsföretagen ålades, att som kompensation årligen, sätta ut 3590 tresomriga öringar.

I 1956 års dom ansågs, att den utvidgade regleringen skulle förorsaka väsentligt större skador.

Fiskeriverket, den fackmyndighet, som skall förse domstolen med beslutsunderlag, har försökt hävda krav på olika fiskevårdande åtgärder, främst ökad utsättning av öring, men regleringsföretagens hårdnackade motstånd och motvilja till medverkan har medfört att domstolen fortlöpande medgett regleringsföretagen s.k. förlängda provotider. I mitten av 1990-talet yrkade fiskeriverket på att domstolen skulle ålägga regleringsföretaget provisoriska åtgärder i avvaktan på ett slutligt avgörande. Ingenting hände.

När vattendomstolen i februari 2008 samlades för en slutdom i fråga om fiskeskador, som åsamkats av den utvidgade regleringen av Storavan-Uddjaur 1956, hade alltså mer än 50 år förflutit, utan kompensatoriska åtgärder.

I 1959 års dom togs, som ovan framkommit, beslut om inlösen av all jordbruksmark och samtliga gårdsställen i Nurrholm, vilket medförde att alla fastboende fick lämna byn.

I dom från 1977 utdömdes slutliga ersättningar för skador på enskilt fiske i sjöarna. Denna dom avsåg skada på fiske, samt redskapsbesvär för tiden från 1959 och all framtid.

För den utvidgade regleringen avsåg ersättningarna totalskada på öring och harr, en 40 % nedsättning av skada på sik, medan ingen skada utdömdes för sellak, abborre, gädda och lake.

För Nurrholms skifteslag utdömdes följande belopp:

Fastighet/ägare	Ersättning fiskeskada/redskapsbesvär.	Totalt s:a
1:1 Fritz Granström dödsbo	5895/855	6750 kr
1:3 Anna och Petter Fjällström	5805/850	6655 kr
1:4 Ester Larsson	5805/850	6655 kr
1:5 Bror Modig dödsbo	6725/985	7710 kr
1:10 Johan Modig	6725/985	7710 kr
2:2 Sigurd Burman	10335/1510	11845 kr
2:3 Tage Burman	6090/890	6980 kr
2:5 Herman Burman	6090/890	6980 kr

Skadeersättningarna på det enskilda fisket i Nurrholm var kraftigt nedsatt jämfört med intilliggande byar, som inte blivit inlösta. Motiveringen var att avflyttningen bekostats genom inlösen och att fiskeskadorna därmed mindre värda, eftersom husbehovs och yrkesfisket inte längre var möjligt. Man fick helt enkelt söka sin försörjning på annat sätt. En viktig princip hade dock lagts fast av domstolen. Fiskeskadorna på enskilt vatten i Nurrholm var med dessa belopp, ersatta för all framtid!

I miljödomstolens slutdom 2008 för allmänt fiske, åläggs kraftverksföretagen en årlig utsättning av 5000 fenklippta öringar per år, av arterna Arjeplogs och Bergnäsöring. Kraftverksföretagen hade medgivit 1000 öringar per år! Fiskeriverket yrkade även retroaktiv ersättning, samt resurser för att följa upp resultatet av utsättningarna, vilket dock avvisades av domstolen.

Miljödomstolen tog alltså inte någon hänsyn till, att ett halvt sekel gått utan kompenserande utsättningar, för allmänt fiske. De skador som förorsakat, speciellt

öringens naturliga produktion, under 50 år, går naturligtvis inte att reparera. Ett förlorat år är och förblir, för alltid förlorat.

Den vattenlag som låg till grund för beslutet om ersättningar till såväl enskilda sakägare, som allmänna ändamål bär en stark prägel av att ha tillkommit i en tid då det gällde att i första hand tillgodose kraftverksintressenternas önskemål.

Skellefteälvens normalproduktion under ett normalår beräknas till omkring 4.4 Twh, vilket i 2010/2011 års priser innebär sannolika försäljningsvärden långt över 2 miljarder. (I domstolsprotokoll från feb 2008 uppskattat till upp mot 1.5 miljarder)

Erfarenheterna rent allmänt är att representanterna för ägarna av Skellefteälvens regleringsföretag, d.v.s. Vattenfall, Skellefteå kraft och Statkraft, giganterna på elmarknaden, sällan eller aldrig under årens lopp varit villiga att tillmötesgå ortsbefolkningen, utan sakfrågor, såväl enskilda som allmänna, har till stora kostnader och personlig tidspillan fått avgöras i domstol.

Regleringen av sjöarna skapade naturligtvis en betydande mängd av de nya arbeten som förväntades i Arjeplogsbygden. Strandrensningar, dammbyggnader och skadeförebyggande åtgärder krävde arbetsinsatser under en intensiv period särskilt i slutet av 1950 och början av 1960 talet. Senare kraftverksbyggen har naturligtvis också under en kort byggtid, temporärt, bidragit med bygg och anläggningsarbeten. Den långsiktiga lokala arbetsmarknaden har dock inte påverkats i någon märkbar omfattning vare sig i form av ökad sysselsättning eller företagande.

De kostnadsersättningar, som en gång utgick till enskilda, är summor som i dagens penningvärde, kan betraktas som försumbara. Kraftbolagens -läs Skelleftekrafts- ovilja att lösa ersättningsfrågor och medge kompensation till drabbade sakägare och till allmänna ändamål har naturligt nog kommit att ge kraftindustrins företrädare en lokalt dålig renome.

En mera ödmjuk inställning och generösare inställning skulle utan tvivel ha gett kraftbolagen mer PR och goodwill än aldrig så många glättiga informationsbroschyrer och försvarstal i massmedia.

Till allmänna ändamål har regleringsföretagen i domstol ålagts att för oförutsedda skador utbetala årliga avgifter, som förvaltas av länsstyrelsen. Avgifterna är indexreglerade och följer det s.k. basbeloppet. För år 2010 var det belopp, som tillföll Arjeplogs kommun knappt 3,8 mkr.

Samtidigt skapades som ovan framkommit, mervärden i kraftbolagen, som bara i Skellefteälven årligen omsätter miljarder och levererar 100-tals miljoner i årliga vinster/utdelningar till sina ägare. Enbart kommunägda Skelleftekraft ökade sitt resultat med från 435 miljoner år 2009 till 529 miljoner år 2010, vilket sägs ha blivit möjligt tack vare den goda prisutvecklingen på el och en optimerad elproduktion från vattenkraften!

Någon synbar vilja verkar dock inte finnas, från regleringsföretagen, här främst Skelleftekraft, att i ekonomiska termer bistå de områden och de samhällen i inlandet, där man hämtar sina vinster.*

Vattenregleringens bestående olägenheter kring de stora sjöarna i Arjeplogs kommun, överlämnades däremot till lokalbefolkningen, att leva vidare med i all framtid.

*Efter många års allmänpolitisk debatt avsatte statliga Vattenfall, år 2004, 100 mkr till bildandet av bolaget Inlandskraft AB, med säte i Jokkmokk. Den uttalade målsättningen var att stödja det lokala näringslivet i Norrlands inland. Bolaget, som avslutade verksamheten hösten 2012, redovisade medverkan i skapandet av mer än 2000 nya arbetstillfällen. Vattenfall motiverade nedläggningen av det egna bolaget med att verksamheten skall bedrivas vidare med andra aktörer.